

ZNAČAJ MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA ZA PRIVREDNI RAZVOJ ZEMLJE

THE SIGNIFICANCE OF THE SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES FOR THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF A COUNTRY

Dr Miladin Jovičić, docent

Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina; Ekonomski fakultet u Brčkom

Apstrakt. Sektor malih i srednjih preduzeća pretenduje da i u Bosni i Hercegovini kao i u oba entiteta preuzme dominantnu ulogu u obezbjeđivanju uslova za privredni razvoj zemlje. Država nije stvorila povoljan makroekonomski ambijent za razvoj malog i srednjeg biznisa. Komparirajući osnovne ekonomske indikatore sa zemljama iz okruženja stiže se slika o vrlo nezavidnom položaju u kome se nalazi Bosna i Hercegovina bar, što se tiče ovog segmenta. Moraju se činiti radikalni zahvati u ovoj oblasti kako bi jaz između nas i zemalja iz okruženja bio što manji. U protivnom u ekonomskom dijelu razvoja ove zemlje ne možemo biti preveliki optimisti.

Ključne riječi: mala i srednja preduzeća, entiteti, razvoj, zaposlenost, tranzicija, privatizacija,

Abstract. The sector of small and medium enterprise pretends to take over a dominant role in providing conditions for economic development both in Bosnia and Herzegovina and in the entities. The state itself did not provide a supportive macroeconomic environment for development of small and medium enterprises. Comparing the basic economic indicators of this country with those of the neighbor countries, one has an impression that the position of the Bosnia and Herzegovina is not that good, at least as far as this sector is concerned. In order to narrow the gap between us and those countries the radical steps must be done. If that is not a case, we can not be optimistic about an economic development of the country.

Key words: small and medium enterprises, entities, development, employment, tranzition, privatization,

UVOD

Cilj rada je da ukaže na značaj postojanja i razvoja malih i srednjih preduzeća i njihovog uticaja na privredni život jedne zemlje. Posebno da se pokaže korelacija između nivoa razvijenosti zemlje i nivoa razvijenosti sektora malih i srednjih preduzeća. Zemlje u tranziciji, kakva je i Bosna i Hercegovina, moraju posebnu pažnju posvetiti ovome sektoru. Ovo iz razloga što je nivo vlasničke transformacije još uvijek nedovršen, što neminovno ukazuje da je i nivo organizovanosti nedorečen pa samim tim i neadekvatno postavljene upravljačke strukture. Veliki sistemi su praktično nestali odnosno ne funkcionišu iz mnogo razloga. Pored ovih tranzicionih nedorečenosti ratna dešavanja na ovim prostorima su, pored drugih negativnosti, dovela do gubitka tržišta i, što je nabitnije došlo, je do tehnološke zastarjelosti i odliva kadrova sa odgovarajućim znanjima i vještinama. U takvim uslovima nije za realno očekivati ekspanziju u razvoju malih i srednjih preduzeća. Država zajedno sa svojim entitetima, dugo nije bila spremna da podrži ovu oblast, pogotovo u stvaranju povoljnijeg ambijenta za razvoj sopstvenog biznisa. Tek odskora su urađene strategije za razvoj malih i srednjih preduzeća kako na nivou entiteta tako i na nivou države. Finansijska sredstva za podsticaj razvoja ovoga sektora doskora praktično nisu ni postojala. Sada je učinjen značajan pomak na nivou Republike Srpske kroz sredstva od privatizacije telekoma i naftne industrije. Sredstva se, pod mnogo povoljnijim uslovima nego što su to krediti komercijalnih banaka, plasiraju preko Investiciono razvojne banke Republike Srpske u sektor proizvodnje i pružanja usluga.

Rad ima za cilj da kroz prikazivanje određenih indikatora u zemljama iz okruženja ukaže gdje se to oblast malog i srednjeg biznisa nalazi u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj u odnosu na zemlje iz okruženja. Isto tako cilj ovoga rada nije samo da analizira postojeće stanje i da da sliku trenutnog stanja, nego i da ukaže na aktivnosti koje treba preduzeti u narednom periodu kako bi trasirali put za ubrzaniji razvoj malog i srednjeg biznisa. Rezerve su velike kao i očekivanja građana Bosne i Hercegovine jer razvojem malog i srednjeg biznisa oni bi trebalo da dobiju najviše. Došlo bi do rasta životnog standarda stanovništva koji je trenutno među najlošijim u Evropi a samim tim i do vraćanja dostojanstva svakog građanina ponaosob.

ZNAČAJ MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA ZA PRIVREDNI RAZVOJ JEDNE ZEMLJE

Mala i srednja preduzeća su postala jedan od glavnih faktora podsticanja i održavanja privrednog razvoja većine zemalja. Razvijene zemlje su odavno prepoznale važnost malih i srednjih preduzeća. Zemlje u razvoju su u situaciji da to tek odskora čine i da svu svoju pažnju usmjere na stvaranje uslova za razvoj malih i srednjih preduzeća. Sigurno je i to da im razvijene zemlje pružaju punu podršku u tome, prije svega iz razloga što je i njihov ekonomski interes tu izuzetno naglašen.

Prva konferencija o malim i srednjim preduzećima zemalja članica OECD-a održana je u Bolonji u Italiji 2000. godine. Sa te konferencije proistekla je i tzv. Bolonjska povelja o malim i srednjim preduzećima koja je postavila temelje za politički dijalog između članica OECD-a i zemalja koje to nisu. Kroz stalni proces monitoringa trebalo bi pratiti napredak u razvoju malih i srednjih preduzeća kroz implementaciju Bolonjske povelje.

Druga konferencija o malim i srednjim preduzećima je održana u Istanbulu 2004. godine gdje je bilo prisutno 30 zemalja članica OECD-a i preko 50 zemalja nečlanica. Tema je bila vezana za izazove koji se postavljaju pred mala i srednja preduzeća, kao i njihov potencijal za stimulisanje privrednog razvoja, pogotovo u dijelu povećanja produktivnosti i otvaranja novih radnih mjesta. Prema podacima Evropske komisije u 2006. godini u 25 zemalja članica Evropske unije, u malim i srednjim preduzećima bilo je zaposleno preko 75 miliona radnika a bilo je aktivno oko 23 miliona malih i srednjih preduzeća.

Klasifikacija malih i srednjih preduzeća

Da bismo mogli govoriti o značaju malih i srednjih preduzeća, moramo prvo dati objašnjenje šta su mala i srednja preduzeća. Postoje različite definicije i različite klasifikacije koje opet zavise od mnogo elemenata kao što su: razvijenost jedne zemlje, mjerena različitim parametrima, veličina zemlje, struktura privrede, broj stanovnika, okruženje, unutrašnji odnosi i sl.

Evropska komisija je još 1996. godine predstavila prvi okvir za definisanje malih i srednjih preduzeća. Tek 2003. godine došlo je do novih preporuka od strane Evropske komisije koja je uzela u obzir nove okolnosti koje su uspostavljene u Evropi. Početkom 2005. godine izvršeno je posljednje klasifikovanje malih i srednjih preduzeća koje je na snazi i danas. Razlozi ovakve brige Evropske unije za poziciju i razvoj malog i srednjeg biznisa su mnogostruki, a osnovna leži u činjenici da je najveći udio proizvodnje i radnih mjesta u Evropskoj uniji upravo u ovoj oblasti. To je osnovni razlog što je veliki dio investicionih sredstava usmjeren u ovo područje. Zbog toga je veoma bitno odrediti precizne parametre za definisanje malih i srednjih preduzeća.¹ Evropska unija raspolaže određenim značajnim fondovima za finansiranje malih i srednjih preduzeća i veoma je bitno da budu usaglašeni kriterijumi za klasifikaciju između Evropske unije i nacionalnih zakonodavstava.² Prema Evropskoj komisiji glavni kriterijumi za klasifikaciju preduzeća na mala i srednja su: broj zaposlenih i finansijska ograničenja.

U tabeli br. 1 data je klasifikacija kriterijuma za razvrstavanje preduzeća u mala, srednja ili mikro.

Tabela br. 1 Klasifikacija preduzeća

Vrsta preduzeća	Broj radnika	Godišnji promet	Veličina aktive
Srednje	< 250	≤ 50 mil. EUR (1996: 40 mil. EUR)	≤ 43 mil. EUR (1996: 27 mil. EUR)
Malo	< 50	≤ 10 mil. EUR (1996: 7 mil. EUR)	≤ 10 mil. EUR (1996: 5 mil. EUR)
Mikro	< 10	≤ 2 mil. EUR (ranije nije bilo definisano)	≤ 2 mil. EUR (ranije nije bilo definisano)

Što se tiče Republike Srpske, prema Zakonu o podsticanju razvoja malih i srednjih preduzeća ("Službeni glasnik RS", br. 64/02), osnovni kriterijumi za razvrstavanje preduzeća po veličini su: prosječan broj zaposlenih, ukupan prihod od prodaje i vrijednost bilansne aktive.

¹ Iako smo u radu naglasili da postoji različite klasifikacije odnosno standardi za definisanje pripadnosti pojedinih preduzeća, ono što je bitno je utvrditi jedinstvene parametre koji karakterišu značaj i veličinu nekoga preduzeća.

² Na preciznoj klasifikaciji posebno insistira Evropska investiciona banka i Evropski investicioni fond radi definisanja uslova plasmana svojih sredstava u ovu oblast.

U skladu sa prihvaćenim rješenjima, mala preduzeća se tretiraju kao pravna lica koja zadovoljavaju sljedeće kriterijume: (1) da zapošljavaju prosječno godišnje od 10 do 49 radnika, (2) da imaju ukupni godišnji promet u visini do 4 mil. KM i (3) da imaju bilansnu aktivnu do 2 mil. KM. U okviru malih preduzeća su i mikropreduzeća gdje je osnovni kriterijum broj zaposlenih koji je limitiran do 9 radnika. Srednja preduzeća su takođe pravna lica koja zadovoljavaju sljedeće kriterijume: (1) zapošljavaju prosječno godišnje od 1 do 249 radnika, (2) imaju ukupni godišnji promet u visini do 20 mil. KM i (3) imaju vrijednost bilansne aktive do 10 mil. KM. Sva ostala preduzeća se svrstavaju u kategoriju velikih preduzeća.³

Tabela br. 2. Klasifikacija preduzeća u EU, Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine

Država	BDP per c 2007	Definicija MSP-a
Prosjek u EU	(EUR) 24.700	Kategoriju MSP-a19 čine preduzeća: - srednja preduzeća imaju manje od 250 zaposlenih, sa godišnjim prometom jednakim ili manjim od 50 miliona EUR i sa ukupnim godišnjim bilansom jednakim ili manjim od 43 miliona EUR. - mala preduzeća su definisana kao preduzeća sa manje od 50 zaposlenih i sa ukupnim godišnjim prometom i/ili ukupnim godišnjim bilansom stanja jednakim ili manjim od 10 miliona EUR. - mikro preduzeća su definisana kao preduzeća sa manje od 10 zaposlenih i sa godišnjim prometom i/ili ukupnim godišnjim bilansom stanja jednakim ili manjim od 2 miliona EUR.
Republika Srpska	BiH (2778, 9)	Srednja preduzeća su pravna lica koja: - zapošljavaju prosječno između 50 i 249 osoba godišnje, - ostvaruju ukupni godišnji prihod manji od 50 miliona KM ili imaju ukupni godišnji bilans stanja manji od 43 miliona KM. Mala preduzeća sa definisana kao pravna lica koja: - zapošljavaju prosječno između 10 i 49 osoba godišnje, - ostvaruju ukupni godišnji prihod manji od 10 miliona KM ili imaju ukupni godišnji bilans stanja manji od 10 miliona KM. Među malim preduzećima, RS takođe razlikuje mikropreduzeća koja u prosjeku godišnje zapošljavaju do 9 osoba.
Federacija Bosne i Hercegovine		Srednja preduzeća su pravna lica koja: - zapošljavaju do 250 zaposlenih, - imaju godišnji promet do 40 miliona KM i/ili čiji godišnji bilans ne prelazi 30 miliona KM Mala preduzeća su pravna lica koja: - zapošljavaju do 50 zaposlenih, - imaju godišnji promet i/ili čiji godišnji bilans stanja ne prelazi 4 miliona KM Mikro preduzeća su pravna lica koja: - zapošljavaju do 10 zaposlenih, - imaju godišnji promet i/ili čiji godišnji bilans stanja ne prelazi 400.000 KM

Izvor: Strategija razvoja BiH 2009-2011 godina

ULOGA DRŽAVE U RAZVOJU SEKTORA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA

U zemljama u tranziciji postoji priča o tome da država treba da otvara preduzeća kako bi se podigao nivo privredne aktivnosti, nivo zaposlenosti a samim tim i nivo socijalne sigurnosti. Činjenice su nešto sasvim drugačije. Država, u principu, treba da stvara uslove da bi neko ko ima kapital, ko ima ideju, ko ima viziju i ko želi, mogao da bez poteškoća započne sa svojim biznisom. Osnovni preduslov za uspješno poslovanje malih i srednjih preduzeća je stvaranje stabilnog ekonomskog okruženja i taj „teret“ na sebe mora preuzeti država. Vlada mora donijeti makro ekonomske mjere tako osmišljene da podržavaju razvoj malih i srednjih preduzeća. To podrazumijeva da pored strukturnih mjera i stvaranja pravnog okvira⁴ za uspješan rad tih firmi, mora postojati apsolutno povjerenje preduzeća u pravni sistem zemlje u kojoj rade. Isto tako, u većini zemalja, a pogotovo u zemljama u tranziciji, javlja se problem nedostatka finansijskih sredstava. Ovdje država takođe može da odigra ključnu ulogu. Ona bi se sastojala u tome da se obezbijedi povoljno ekonomsko i pravno okruženje koje će biti dovoljno uvjerljivo za potencijalnog kreditora kako bi on plasirao svoja kreditna sredstva potencijalnom zajmotražiocu.

³ Republika Srpska mora da usklađuje kriterijume za definisanje malih i srednjih preduzeća sa direktivama EU.

⁴ Donošenje određenih zakonskih rješenja koja se posebno odnose na: radno zakonodavstvo, regulisanje tržišnih uslova, ravnopravna zaštita svih stejkholdera, zakona o stečaju itd.

Još jedno područje u kojem država treba da odigra ključnu ulogu je uklanjanje administrativnih prepreka koje mogu negativno da utiču na postojeće ili potencijalne investitore. Otvaranje novih firmi mora biti jednostavan proces. Isto tako i zatvaranje postojećih firmi, iz razloga neprofitabilnosti ili bilo kog drugog razloga, takođe mora biti vrlo jednostavan proces.

Država, odnosno njene institucije treba da igraju ključnu ulogu i u sljedećem:

- *Osigurati privredni rast.* To podrazumijeva da država mora ulagati ili obezbijediti sredstva za ulaganje u istraživanje i razvoj.
- *Stvarati socijalne beneficije.* Država mora voditi kampanju protiv siromaštva a polazna osnova toga je obezbjeđenje uslova za zaposlenje stanovništva.
- *Regionalni razvoj.* Država mora stvarati pretpostavke ravnomjernog regionalnog ekonomskog razvoja. Time se sprečava i ekonomska migracija stanovništva a samim tim i eliminišu socijalne tenzije. To u isto vrijeme pokazuje i ekonomsku i političku stabilnost zemlje kao bitne pretpostavke ulaganja na određenim područjima.

U isto vrijeme država ne smije previše da se miješa u ekonomski život zemlje jer to može da ima dugoročno nesagledive ekonomske efekte. Zbog toga se i govori o tome da država mora stvoriti okvirno povoljne uslove kako bi privukla nove ili zadržala postojeće investitore.

CILJEVI MALIH I SREDNJIH PREUZEĆA

Već smo istakli značaj i važnost malih i srednjih preduzeća. Ona je objektivno ogromna za svaku zemlju. Međutim, to nikakao ne znači da je za privredu jedne zemlje apsolutno prihvatljivo postojanje samo malih i srednjih preduzeća. Najbolji rezultati se postižu kada postoji saradnja i međusobna interakcija između malih i srednjih preduzeća i velikih sistema. Pitanje je samo kako uspostaviti taj optimalni odnos, pogotovo u zemljama u tranziciji, gdje u potpunosti još nije provedena ni vlasnička transformacija. Velika preduzeća su uglavnom dovedena u situaciju da je u njima proizvodnja gotovo obustavljena iz različitih razloga, a najčešće iz razloga zastarjelosti tehnologije, odlaska ključnih kadrova, nemogućnosti plasmana proizvoda, neposjedovanja neophodnih standarda kvaliteta i slično. U takvoj situaciji nije ni bilo realno razvijati sektor malih i srednjih preduzeća jer nije bilo velikih sistema koji bi, pogotovo u početku, apsorbovali najveći dio proizvodnje tih preduzeća. Sistem masovne proizvodnje nije mogao opstati iz navedenih razloga, a mala i srednja preduzeća nisu bila osposobljena da preuzmu tzv. tržišne niše na koje bi plasirale segmente proizvodnje koji bi oni preuzimali od velikih sistema.

Šta bi bili ciljevi preduzeća malog i srednjeg biznisa? To je prije svega obezbjeđenje opstanka, rasta i razvoja. To je u ostalom cilj svakog organizacionog sistema kakva su mala i srednja preuzeća. Profit koji treba da sve to obezbijedi je u principu nagrada za uspješan rad odnosno optimalno kombinovanje raspoloživih resursa. U sklopu ova tri strateška cilja izvedeni su i ostali ciljevi odnosno zadaci koje mala i srednja preduzeća treba da obave da bi bili uspješni. Ti ciljevi su:

- *Promocija inovacija.* Uvijek je lakše i jeftinije stvarati povoljnu klimu za inovativna ulaganja u malim i srednjim preduzećima nego u velikim sistemima. Po pravilu je uvijek lakše obezbijediti sredstva za inovacije, jer su objektivno manja zbog širine zahvata. Isto tako i rezultati inovativne djelatnosti su brže vidljivi. Računa se da preko 60% svih patenata u SAD se odnosi na mala i srednja preduzeća. Isto tako mala i srednja preduzeća su čak 2,5 puta inovativnija od velikih sistema a čak 24 puta efikasnija u sprovođenju inovacija.⁵ U zemljama OECD-e čak između 30 i 60% malih i srednjih firmi je inovativno u širem smislu.⁶ Od ogromne važnosti je i postojanje tzv. high-growth⁷ malih firmi koje su izuzetno inovativno usmjerene i koje imaju izuzetnu ulogu u rastu i razvoju ne samo sopstvenog nego i biznisa drugih firmi.
- *Otvoranje novih radnih mjesta.* Prema studiji koja je sprovedena u zemljama OECD-e oko 70% svih radnih mjesta se nalazi upravo u malim i srednjim preduzećima. Prednosti su ogromne jer

⁵ Cvijić M., *Menadžment malih i srednjih preduzeća*, 2007.

⁶ *Kada govorimo o inovacijama ne mislimo samo na „stvaranje“ novog proizvoda nego na inovacije i u oblasti: stvaranja i reinženjeringa proizvoda ili usluga koji mogu da zadovolje nove zahtjeve tržišta, uvodeći nove organizacione forme ili pak poboljšavajući postojeće u cilju podizanja produktivnosti, razvoj novih tehnologija, pronalaženja novih i efikasnijih kanala distribucije, „osvajanja“ novih tržišta itd.*

⁷ *Radi se o firmama koje su lideri u razvoju u svojoj oblasti*

pored klasičnog zaposlenja sa radnim mjestom u firmi omogućava i alternativne poslove kao što je rad kod kuće, klizno radno vrijeme, segmentirano radno vrijeme itd.

- *Efikasnije pružanje usluga.* U periodu koji slijedi osnovni parametar uspješnosti biće stvaranje proizvoda ili usluge sa što boljim upotrebnim vrijednostima. Stalno dizanje kvaliteta proizvoda je osnovni preduslov opstanka, odnosno preživljavanja firme.⁸
- *Stimulisanje konkurencije.* Konkurencija je pretpostavka inovacija a inovativnost je osnovni uslov rasta i razvoja preduzeća.⁹ Zbog toga većina zemalja u svijetu kroz razne forme sprečava pojavu monopola jer monopol ne poznaje konkurenciju, odnosno nije prinuđen da ulaže u razvoj proizvoda ili usluge pošto nije ugrožen od strane onih koji bi proizvođili isti ili sličan proizvod ili uslugu.
- *Podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja.* Mala i srednja preduzeća su uglavnom usmjerena na lokalnu zajednicu u kojoj se nalazi sjedište firme. To podrazumijeva obezbjeđenje neophodnih inputa, prije svega repromaterijala (ako na području lokalne zajednice ima tog repromaterijala). Zaposleni su uglavnom sa lokalnog područja. Koristi se lokalna infrastruktura koju, da bi bila u zadovoljavajućem stanju, ta preduzeća često sami grade i održavaju. Dio poreza i doprinosa na plate se sliva u lokalni budžet. Radnici troše plate u lokalnoj zajednici što omogućava veći promet i ostalim preduzećima na tom području. Obično su te firme glavni sponzori sportskog i kulturnog života na tome području. Preko promocije svoga preduzeća obzbjeđuju i promociju lokalne zajednice.

Neke od specifičnosti malih i srednjih preduzeća

I pored iskazanih prednosti u funkcionisanju malih i srednjih preduzeća, u odnosu na velika, postoji i niz ograničavajućih faktora koji koče njihov razvoj. Te slabosti se ogledaju u sljedećem:

- *Ograničen pristup znanju i informacijama.* Za mala i srednja preduzeća je od velike važnosti da su osposobljena za razmjenu informacija, znanja i iskustava sa drugim preduzetnicima. Problem komunikacijskih kanala praktično više ne postoji. Ono što je još problem jeste nedovoljno poznavanje jezika što stvara dodatne probleme kada se želi nastupiti na drugim tržištima, učestvovati na sajmovima i kada se žele dobiti neke informacije. Duskora je bio problem kako obezbijediti informacije na osnovu kojih bi menadžment preduzeća mogao preduzeti adekvatne poslovne poteze. Sada, u eri intenzivnog razvoja informatičke tehnologije, javlja se drugi problem, kako iz obilja razlučiti potrebne informacije. I za to treba imati obučene i kvalitetne ljude.
- *Nedostatak kvalitetnog kadra.* Upravo zbog svoje nedovoljne snage, mala i srednja preduzeća često ne mogu da obezbijede kadar koji posjeduje neophodna znanja i vještine. Prema nekim istraživanjima čak 10% svih preduzetnika u Evropskoj uniji smatra da je nedostatak kvalifikovane radne snage ključna prepreka za njihov razvoj. Isto tako, kadrovi koji žele da grade karijeru, a takvih je većina, često u malim i srednjim preduzećima, a pogotovo malim, ne vide svoju šansu za uspješnom i brzom gradnjom karijere.
- *Nedostatak finansijskih sredstava.* Upravo zbog svoje veličine mala preduzeća muči problem obezbjeđenja finansijskih sredstava. Mali obim proizvodnje neminovno za sobom „vuče“ i mala sredstva od realizacije. Ako su potrebna dodatna sredstva, moraju se tražiti krediti. Banke traže garanciju da će sredstva biti vraćena. Vaš ukupni promet je mali ili nedovoljan, vaša hipoteka je takođe po pravilu nedovoljna, ne možete da nađete garante. Onda ste prisiljeni da prihvatite uslove banke koji se ogledaju prije svega u većoj kamatnoj stopi, kraćem periodu vraćanja i neimanju grejs perioda. U startu su vaši ulazni elementi, koji utiču na visinu cijene koštanja, nepovoljniji u odnosu na velike.¹⁰

⁸ Dugo je u ekonomiji prisutna sintagma „ništa više nije problem proizvesti nego je problem prodati“. Jedan od ključnih preduslova uspješne prodaje je kvalitetan proizvod.

⁹ Dugo je u ekonomskoj teoriji predmet izučavanja kriva životnog ciklusa proizvoda sa fazom uvođenja, rasta, zrelosti i pada, odnosno nestajanja. Posljednja shvatanja menadžera vodećih ekonomskih zemalja svijeta (prije svega Japana) je da je proizvod isplativ samo dok je „nov“ i da je sve poslije toga trošak. Zbog toga se i ide na što brže zastarijevanje postojećeg proizvoda da bi se „izbacio“ nov proizvod na tržište (to normalno pretpostavlja stalnu inovaciju što opet podrazumijeva ogroman budžet koji mora stajati na raspolaganju onima koji se u firmama brinu o stvaranju novih proizvoda, odnosno onih koji se brinu o inovativnosti preduzeća).

¹⁰ Svjesni značaja malih i srednjih preduzeća za privrednu stabilnost, Evropska unija je formirala posebne fondove za finansijsku podršku malim i srednjim preduzećima. To podrazumijeva: strukturne fondove, fondove za obezbjeđenje garancija, sredstva podrške za izvoz.

- *Nedovoljna znanja o malom biznisu.* To ima za posljedicu da vlasnici, odnosno preduzetnici često investiraju velika sredstva u najneproduktivniji dio fiksnih fondova, a to su građevinski objekti. Period vraćanja tih sredstava je jako dug. Značajan dio univerzalno rapoloživih sredstava, a to je novac, "zarobljen" je u osnovnim sredstvima (građevinskim objektima). U principu njihov period obrta je veoma dug što automatski povlači potrebu angažovanja većih novčanih sredstava za obezbjeđenje uslova za normalno funkcionisanje firme. Isto tako, kao posljedica nedovoljnog znanja o biznisu dešava se često da vlasnici, odnosno preduzetnici „ispumpavaju“ dio gotovine iz novčanih kanala. Time ostavljaju tekuće poslovanje bez potrebnih obrtnih sredstava što neminovno povlači potrebu obezbjeđenja tih sredstava iz nekakvih drugih izvora.¹¹
- *Pomanjkanje dobre lokacije.* Zbog svoje veličine mala i srednja preduzeća nisu u prilici da za sebe obezbijede atraktivne lokacije. To ima za posljedicu da su infrastrukturni troškovi (uređenje građevinskog zemljišta, pretvaranje poljoprivrednog u građevinsko zemljište, izgradnja pristupnih puteva, obezbjeđenje telefona, interneta i dr.) znatno veći nego da je obezbijeđena lokacija gdje to sve već postoji. To stvara poteškoće i kod promocije proizvodnog programa preduzeća.

Ovo su samo neki od problema koji su prisutni u funkcionisanju malih i srednjih preduzeća. Međutim, činjenica je i to da ovaj oblik organizovanja preduzeća ima sve širu primjenu. To je imalo za posljedicu da su i velika preduzeća „ušla“ u fazu segmentacije, odnosno departmentizacije. Cilj je da se pozicioniraju na određene tržišne niše jer su ih mala i srednja preduzeća ugrozila „otimajući“ im segmente tržišta. To je dovelo i do delegiranja ovlašćenja i odgovornosti sa viših menadžerskih nivoa na niže. To je imalo za posljedicu promjenu u načinu upravljanja i rukovođenja velikim sistemima.

RAZVIJENOST SEKTORA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U BiH I REPUBLICI SRPSKOJ

Što se tiče Bosne i Hercegovine i sektora malih i srednjih preduzeća moramo istaći neke činjenice koje su veoma bitne za kasnije razumijevanje stanja u privredi ove zemlje. Bosna i Hercegovina pripada području zemalja zapadnog Balkana i tretira se kao zemlja u razvoju. Struktura privrede Bosne i Hercegovine prije rata bila je takva da je prevladavala uglavnom radno intenzivna djelatnost i gdje su bili prisutni tzv. "veliki sistemi". Gledajući u korelaciji sa uslovima razvoja malih i srednjih preduzeća ta struktura se činila povoljnom, a povoljnost se ogledala u tome da se mala i srednja preduzeća treba da „naslanjaju“ na velike sisteme. Međutim, uzimajući u obzir negativne posljedice rata po privredu Bosne i Hercegovine, koja je gotovo u potpunosti uništena, kako fizički tako i tehnološki, stvari su poslije rata krenule u negativnom smjeru. Ušlo se u vlasničku transformaciju koja se odvijala vrlo sporo i po modelu koji se pokazao kao neefikasan bez obzira o kom se entitetu radi.¹² Vlasnička transformacija nije okončana s tim da je u Republici Srpskoj došlo do korekcije postojećih zakonskih rješenja pa je ponuđen novi model privatizacije po kome su privatizovani i Telekom RS i naftna industrija RS.

Prema podacima iz „Strategije razvoja malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini za period 2009-2011. godina“, BDP u Bosni i Hercegovini po glavi stanovnika iznosi 2.778,90 evra i pri kraju je liste zemalja zapadnog Balkana. Sve do 2000. godine rast BDP u Bosni i Hercegovini je imao godišnju stopu od blizu 30%. Ovaj "fenomen" je prije svega bio rezultat pomoći iz okruženja u vidu donacija ili u vidu vrlo povoljnih kreditnih aranžmana. Međutim, ta sredstva nisu bila korišćena u svrhu obezbjeđenja održivog ekonomskog razvoja i podsticaja razvoja domaće proizvodnje, tako da je došlo do usporavanja rasta privrednih aktivnosti kada su ona bila iskorišćena.¹³ U tabeli br. 3 dat je pregled određenih statističkih pokazatelja za period 2003-2007. godina.

¹¹ *To je posebno karakteristično za zemlje u tranziciji kao što je i Bosna i Hercegovina. Često smo u prilici da na našim prostorima vidimo velelepne građevine u kojima je instalisana oprema veoma niske produktivnosti. Zbog niske produktivnosti i i visine angažovanih sredstava u građevinskim objektima ta preduzeća nisu konkurentna sa cijenom onim firmama kod kojih je drugačija struktura kapitala.*

¹² *Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska imali sopstvene programe tranzicije privrede pa samim tim i dva načina sprovođenja procesa privatizacije.*

¹³ *Moramo istaći prisustvo veoma visokog stepena korupcije na ovim prostorima što je bio još jedan razlog neefikasnosti korišćenja sredstava koja su dolazila sa „strane“.*

Tabela br. 3. Osnovni indikatori privrednih kretanja u Bosni i Hercegovini za period 2003-2007. godina

Indikatori	2003	2004	2005	2006	2007
BDP, mlrd. EUR	7.416	8.071	8.655	9.776	10.711
BDP per capita mil. EUR	1,635	2,099	2,251	2,541	2,778
Stvarne stope rasta BDP	3,0	6,3	3,9	6,7	6,0
Stope rasta cijena	0,6	0,4	3,7	6,1	1,5
Stanje u javnom sektoru, mil. €	-1.438	-1.318,6	-1.604,9	-970,9	-1.400
Dug javnog. sektora mil. €	2.052,3	2.061,5	2.217,9	2.081,4	1.996
Bruto rezerve milioni €	1.428	1.778,8	2.160,2	2.787,5	3.425

Izvor: Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini za period 2009-2011. godina

Ove podatke treba uzeti s rezervom pošto nije uzet u obzir efekat tzv. sive ekonomije koji je na ovim prostorima izuzetno izražen. Stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je izuzetno visoka i iznosi preko 40% radno sposobnog stanovništva. Veliki broj stanovništva je ili u zoni siromaštva ili na ivici te zone. Dobro je da je stopa inflacije relativno niska i nije bilo značajnijeg rasta cijena. Isto tako direktna strana ulaganja imaju blagu tendenciju rasta. Stopa javne potrošnje je izuzetno visoka pogotovo u Federaciji BiH i kreće se preko 46% dok je situacija u Republici Srpskoj nepšto povoljnija i ta stopa se kreće u visini od oko 37%. Pokrivenost uvoza izvozom je izuzetno nepovoljna i kreće se ispod 50%. Smatra se da je produkcija u BiH dostigla tek oko 80% predratne produkcije i još je ispod produkcije iz 1989. godine. U izvještaju Savjeta ministara BiH za 2008. godinu industrijska proizvodnje u BiH, u posljednjih nekoliko godina, bilježi standardan rast (2005 – 10,8%; 2006 – 8,6%, 2007 – 8,0% i 2008 – 6, 9%). Interesantno je pogledati gdje se BiH nalazi u odnosu na ostale zemlje zapadnog Balkana.

Tabela br. 4 Zemlje Zapadnog Balkana-ključni indikatori

	Površina u ooo km ²	Stanovništvo u 2005 u mil.	Nominalni BDP mlrd. EUR	BDP po glavi stan. (evro)	Ukupna trg. u % BDP
Albanija	28,7	3, 2	6,96	2. 184	70
B i H	51,0	3, 8	7,36	1. 940	87
Hrvatska	87,6	4, 4	30,80	6. 939	109
Makedonija	26,0	2, 0	4,56	2. 280	108
Crna gora	13,8	0, 7	1,68	2. 518	87
Srbija	88,4	9, 3	21,11	2. 837	74

Izvor. Izvještaj o implementaciji Evropske povelje o malim preduzećima na Zapadnom Balkanu

U ovakvim makroekonomskim uslovima u BiH treba da se odvijaju aktivnosti na jačanju uloge malih i srednjih preduzeća kao okosnice privrednog razvoja. Dugo je vođena polemika da li razvoj malih i srednjih preduzeća treba da reguliše i kontroliše država ili pak da to bude rezultat ukupnih tržišnih uslova.

Ono što je činjenica u Bosni i Hercegovini to je da je strategija razvoja malih i srednjih preduzeća u nadležnosti entiteta, a da usklađivanje zakona i politika na nivou države ide veoma sporo.

Problemi u sektoru malih i srednjih preduzeća mogu se svesti na sjedeće:

- Nepostojanje adekvatne zakonske regulative kako na nivou entiteta tako i na nivou države,
- Fiskalna i monetarna politika na nivou države nije prilagođena potrebama malih i srednjih preduzeća,
- Nepostojanje podsticajnih mjera radi obezbjeđenja standarda kvaliteta bez kojih nema ni ozbiljnijeg izvoza,
- Zastarjela tehnologija,
- Neprikladni modeli organizacije,
- Veoma niska konkurentnost malih i srednjih preduzeća,
- Nepostojanje preduzetničke inicijative tako da je orijentacija na tradicionalnu proizvodnju sa niskom produktivnošću,
- Stalno podgrijavanje političke nestabilnosti što odbija potencijalne investitore koji bi ulagali svoja sredstva u preduzeća malog i srednjeg biznisa.

Već smo istakli da su skoro donesene strategije razvoja malih i srednjih preduzeća na nivou entiteta i države i da je tu izvršena klasifikacija preduzeća. Prema podacima iz strategije učešće malih i srednjih preduzeća u ukupnom broju u Bosni i Hercegovini dato je u tabeli br. 5.

Tabela br. 5. Učešće malih i srednjih preduzeća u ukupnom broju preduzeća u BiH

Broj zaposlenih	Učešće u ukupnom broju
1-9	93, 65%
10-49	5, 50%
50-249	0, 90%
UKUPNO	100, 00%

Izvor: Izvještaj o implementaciji Povelje o malim i srednjim preduzećima za zapadni Balkan

Podaci za zemlje iz okruženja dati su u tabeli br. 6

Tabela br 6. Broj MSP-a u zemljama zapadnog Balkana

	Albanija	BiH	Hrvatska	Makedonija.	Crna Gora ¹⁴	Srbija
Ukupno registrovane kompanije	64.710	103.644 ¹⁵	239.131	180.000	28.950	-
Aktivne kompanije	45.034	-	111.072	44.424	-	75.430
Ukupan broj MSPa	64.658 ¹⁶	-	70.000 ¹⁷	55.849 ¹⁸	10.887	74.736
Broj MSPa na 1000 stanovnika	14, 4	-	15, 6	21, 8	15, 9	9, 9
Učešće MSP u zapošljav. %	>50	>50	≈65	>50	≈50	≈50
Učešće MSP iz proizv. sek. u ukupnom broju MSP	-	-	-	17	16, 5	≈22

Izvor: Izvještaj o implementaciji Povelje o MSP-a za Zapadni Balkan, 2007.

U narednoj tabeli dat je pregled potrebnog vremena za dobijanje dozvola i registraciju preduzeća i tu se može sagledati mjesto Bosne i Hercegovine u poređenju sa njom sličnim.

Tabela br. 7. Potrebno vrijeme i broj potrebnih dozvola za ozvaranje preduzeća

Zemlja	Broj zatjeva	Potrebna broj dana za dobijanje odobrenja
Allbanija	10	36
Bosna i Hercegovina	12	54
Hrvatska	8	40
Makedonija	9	15
Crna Gora	15	24
Srbija	11	23

Iz pregleda je jasno vidljivo da je u Bosni i Hercegovini, poslije Albanije "najteže" registrovati preduzeće i otpočeti sa radom. Što se tiče Republike Srpske tu je situacija nešto povoljnija. Stvorene su ili su u fazi stvaranja zakonske pretpostavke za funkcionisanje malih i srednjih preduzeća. Izvršena je tzv. giljotina propisa što je znatno olakšalo registraciju preduzeća onima koji namjeravaju da se bave određenim djelatnostima. Od sredstava dobijenih privatizacijom Telekoma i Naftne industrije RS stvorene su i finansijske pretpostavke za lakše i brže osnivanje i razvoj sopstvenog biznisa.

¹⁴ Podaci o zaposlenju za Crnu Goru po veličini preduzeća bazirani su na podacima Fonda za zdravstveno osiguranje s tim da ukupna broj zaposlenih u MSP iznosi 52 485 uključujući i preduzetnike (fizička lica)

¹⁵ U ovaj broj su uračunate i zanatske radnje i preduzetnici

¹⁶ Registrovana mala i srednja preduzeća

¹⁷ Isključujući zanate odnosno fizička lica

¹⁸ Registrovana mala i srednja preduzeća

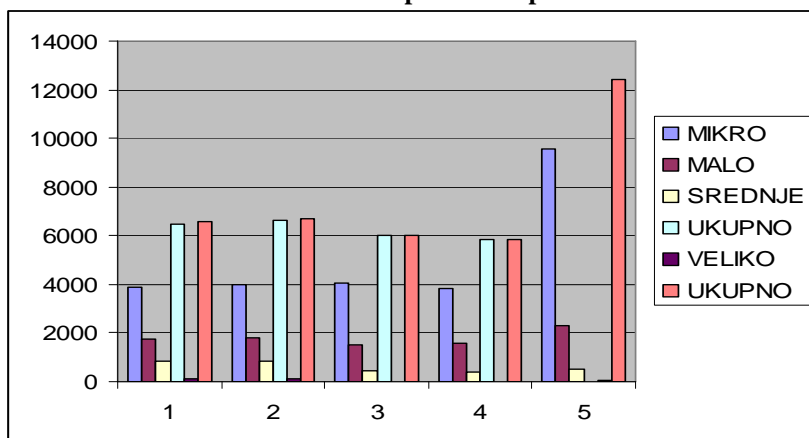

U tabeli br. 8. i tabeli br. 9. dat je broj i struktura malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj, kao i indeksi kretanja broja preduzeća iz godine u godinu.

Tabela br. 9. Struktura preduzeća prema veličini

Preduzeće	2003	%	2004	%	2005	%	2006	%	2007	%
MIKRO	3856	58,9	3984	59,3	4073	67,7	3831	65,6	9.546	76,67
MALO	1743	26,6	1809	26,9	1494	24,8	1581	27	2.315	18,59
SREDNJE	847	12,9	829	12,4	442	7,3	417	7,1	530	4,26
UKUPNO	6446	98,4	6622	98,6	6009	99,8	5829	99,7	12.391	99,52
VELIKO	106	1,6	96	1,4	14	0,2	17	0,3	60	0,48
UKUPNO	6552	100	6718	100	6023	100	5846	100	12.451 ¹⁹	100

Grafikon br. 1. Prikaz preduzeća prema veličini

Izvor: Republički zavod za statistiku

Tabela br. 8. Rast broja malih i srednjih preduzeća

Vrsta preduzeća	INDEKS RASTA		
	2004/2003	2005/2004	2006/2005
MIKRO	103,3	102,2	94,0
MALA	103,8	82,6	105,8
SREDNJA	97,9	53,3	94,3
UKUPNO	102,7	90,7	97,0

Izvor: Analiza stanja malih i srednjih preduzeća i preduzetničkih radnji u Republici Srpskoj za period 2003-2006. godina

Prema tome, da bi mala i srednja preduzeća imala ulogu koja im i pripada u razvoju Bosne i Hercegovine, neophodno je stvoriti određene pretpostavke koje bi olakšale rad postojećim preduzećima a onima koji se dvoume podstrek da počnu sa sopstvenim biznisom. U tom cilju u Bosni i Hercegovini je neophodno stvoriti makroekonomsku i političku stabilnost i uslove za nesmetano djelovanje tržišnih zakonitosti na čitavom prostoru, pojednostaviti postupak osnivanja malih i srednjih preduzeća i postupak za prestanak rada preduzeća kada to njihovi vlasnici žele; omogućiti lakši pristup finansijskim sredstvima za mala i srednja preduzeća, prilagoditi obrazovni sistem potrebama preduzeća, pogotovo u temeljnom sticanju znanja i vještina za obavljanje posla, stvoriti uslove za slobodan protok ljudi, roba i kapitala, za slobodan protok znanja i tehnologija i za međusobno povezivanje i umrežavanje preduzeća, koja za to imaju interesa (tipa klastera i sl.). Na ovome u narednom periodu treba poraditi. To treba da bude kako interes svakog entiteta, tako isto i interes države, a najviše interes ljudi koji se bave ili namjeravaju da se bave biznisom. Zbog toga se mora vršiti pritisak na one koji odlučuju da im jedan od prioriteta bude stvaranje uslova za brži privredni razvoj a samim tim i za stvaranje uslova za rast životnog standarda svakoga građanina Bosne i Hercegovine.

¹⁹ Ovdje nisu uključena fizička lica odnosno preduzetnici

ZAKLJUČAK

Na osnovu iznesenog jasna je uloga i značaj malih i srednjih preduzeća za razvoj jedne zemlje. U razvijenim zemljama to je odavno shvaćeno. U zemljama u tranziciji kao što je BiH ovom pitanju se ne poklanja dovoljno pažnje. Deklarativno, svi ističu značaj malih i srednjih preduzeća a u stvarnosti ni jedan nivo vlasti ne radi dovoljno na stvaranju uslova za njegov brži i efikasniji razvoj. Zbog toga se i došlo u situaciju da gotovo svi parametri govore da je Bosna i Hercegovina, uz Albaniju, zemlja gdje je najmanje urađeno na stvaranju ambijenta za razvoj malih i srednjih preduzeća. Mnogo toga na ovim prostorima nije na vrijeme urađeno da bismo mogli govoriti samo o ubrzanju procesa. Još uvijek nije izvršena u potpunosti vlasnička transformacija, koja odmah za sobom vuče i neadekvatan sistem organizovanja, što opet ima za posljedicu neadekvatan sistem upravljanja i rukovođenja preduzećima.

Mnogo je razloga što je situacija u ovoj oblasti tako loša. Veliki sistemi, kod kojih nije u potpunosti izvršena vlasnička transformacija imaju okoštalu organizacionu strukturu. U te sisteme neće niko da ulaže jer je, pogotovo odmah poslije rata, ulaganje stranih investitora bilo uslovljeno privatizacijom. Ti sistemi polako odumiru posmatrano tehnološki, kadrovski, preduzetnički. Mala i srednja preduzeća nemaju za koga da proizvode ili da pružaju usluge. Izvoziti ne mogu jer nemaju kvalitet i potrebne standarde koje traži EU.

Država zaokupljena problemima prouzrokovanim složenom strukturom vlasti ne može da stvori povoljan ambijent i zainteresuje kako domaće a pogotovo strane ulagače da otvaraju sopstveni biznis na ovim prostorima. Isto tako, imamo veoma visoku stopu nezaposlenosti koja se kreće i preko 40% radno sposobnog stanovništva a sa druge strane imamo nedovoljno stručne kadrove koji mogu da "nose" posao u malim i srednjim preduzećima. To je apsurd koji je karakterističan za sve nedovoljno razvijene zemlje. Tek ove godine donesene su strategije razvoja malih i srednjih preduzeća koje su temeljni dokument za definisanje pravaca razvoja i aktivnosti u jednoj zemlji i to svih institucija od kojih zavisi status ove vrste preduzeća.

U BiH, kao i u drugim zemljama u tranziciji, osjeća se hronični nedostatak sredstava za podršku ovome sektoru. Istini za volju, postoji razvijen bankarski sistem koji nudi kreditna sredstva uz kamatnu stopu od preko 10%. Koji to biznis u dužem periodu ima profitnu stopu veću od 10%? Tu je Republika Srpska u nešto povoljnijem položaju jer je dio sredstava od privatizacije Telekoma i naftne industrije rezervisan za kreditiranje malog i srednjeg biznisa i za start u ovom sektoru. Uslovi su veoma povoljni tako da je za očekivati da efekti od ovih sredstava budu vidljivi već krajem 2009. i početkom naredne godine. Svi indikatori govore o velikom značaju malih i srednjih preduzeća na, kako na privredni život, tako i na sve ono što je posljedica privredne razvijenosti jedne zemlje. Bosna i Hercegovina ima ogromne rezerve na ovom području. Probleme i prijetnje koji se javljaju na ovom polju treba pretvoriti u šanse koje treba bezuslovno iskoristiti.

LITERATURA

1. Đorđić, S., *Ekonomika i razvoj nacionalne privrede*, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2004.
2. Đorđić, S., "Karakteristike i perspektive razvoja Bosne i Hercegovine i Republike Srpske," Acta Ekonomika br. 4, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2006.
3. Cvijic, M., *Menadžment malih i srednjih preduzeća*, 2007.
4. Jovičić, M., "Perspektive odnosa malih i srednjih preduzeća i velikih sistema u Republici Srpskoj"; Zbornik radova sa okruglog stola „Ambijent za preduzetništvo“ RARS, Banja Luka, 2007.
5. Jovičić, M., "Stanje i perspektive razvoja malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj", Zbornik radova sa okruglog stola „Dugoročni razvoj malih i srednjih preduzeća u RS i BiH, RARS, Banja Luka, 2005.
6. Stutely, R. "Uspješan poslovni plan", Poslovni zbornik, Sarajevo, 2003.
7. Zakon o podsticanju razvoja malih i srednjih preduzeća u RS (Sl. RS 64/2, 34/06, 119/08)
8. Analiza stanja malih i srednjih preduzeća i preduzetničkih radnji u RS za period 2003. -2006., Vlada RS.
9. Analiza stanja u oblasti malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj za 2007. godinu, Vlada RS